

TRANSFORMACIONS URBANÍSTIQUES A LES CIUTATS DE LA COSTA CENTRAL CATALANA DURANT L'ANTIGUITAT TARDANA

Ramon Járrega i Domínguez*

INTRODUCCIÓ

La ciutat de *Barcino*, colònia romana des de temps augustians, tingué una importància creixent que la va portar a tenir un paper important durant l'antiguitat tardana. L'arqueologia ens mostra diversos testimonis d'aquesta embranzida, molt especialment pel que fa a la cristianització de la topografia de la ciutat. Les properes ciutats de *Baetulo* i *Iluro* també donen mostres d'activitat constructiva en aquest període.

EL CAS DE BARCINO

Elements arqueològics intramurs

El complex episcopal

Un dels elements més importants de la *Barcino* tardoantiga són les muralles. La seva cronologia no ha pogut ser establerta amb precisió; encara que no pot ser anterior al segle IV, creiem encara que molt possiblement correspongui als darrers anys d'aquest segle o a l'inici del segle V, com ho fan pensar no tan sols troballes numismàtiques (no gaire aclaridores), sinó també algunes ceràmiques (*sigillata* africana D, de la forma Hayes 61 B) trobades, sembla, en els nivells d'obliteració d'una *domus* amortitzada en construir la muralla tardoantiga (Járrega, 1991, p. 330).

El complex episcopal de l'antiga *Barcino* comença a ésser ben conegut gràcies als treballs arqueològics efectuats als darrers anys, ben divulgats recentment, la qual cosa ens excusa d'allargar-nos-hi. Aquest complex estava format almenys per

una basílica catedral (situada sota l'actual), proveïda d'un baptisteri, al costat del qual hi havia una aula episcopal de recepció (Godoy, 1998; Godoy i Gurt, 1998). El conjunt es completa amb un palau episcopal, així com una església d'època visigoda emplaçada sota l'actual plaça del Rei (Bonnet i Beltrán de Heredia, J., 1999, 2000a, 2000b, 2000c; Beltrán de Heredia [dir.], 2001).

L'aula episcopal annexa a la basílica es pot datar al final del segle IV o l'inici del V a partir d'elements arqueològics (Járrega, en premsa). Per tant, el *terminus ante quem* de la construcció de la basílica principal se situa en aquesta època, tenint en compte que l'aula excavada n'és un annex. Tanmateix, no podem afirmar ni negar que es remunti a l'època del primer bisbe històricament documentat, Pretextat, que està atestat l'any 344 (o 347), per la qual cosa no podem assegurar que l'establiment basilical primigeni estigués en aquest indret. Tampoc no es pot descartar que la basílica ocupés el lloc d'una *domus ecclesiae* anterior.

Hi ha dades que permeten situar la datació inicial del palau episcopal en el mateix moment que l'aula esmentada (Járrega, en premsa), però no és fins al final del segle VI o l'inici del VII que se'n completà el conjunt, amb la construcció de l'església localitzada sota la plaça del Rei, contemporània d'una reconstrucció total del palau episcopal (Bonnet i Beltrán de Heredia, J., 1999, 2000a, 2000b, 2000c; Beltrán de Heredia [dir.], 2001).

El que acabem d'exposar ens demostra que l'àrea episcopal de *Barcino* fou rica i extensa. Tanmateix, i malgrat la petita dimensió de la ciutat, creiem que molt probablement tingué més edificis eclesiàstics durant l'antiguitat tardana, la qual cosa és perfectament coherent amb la importància política i administrativa que tingué la *Barcino* tardoantiga.

* ICAL Institut Català d'Arqueologia Clàssica.

*Altres possibles esglésies intramurs:
Sant Miquel i Sant Just*

Coneixem amb seguretat l'existència de les esglésies de Sant Miquel i Sant Just a l'època medieval, però és possible que el seu origen sigui més antic. A la plaça de Sant Miquel s'alça l'església d'aquesta advocació, actualment enderrocada; també en aquesta zona es localitzen unes antigues termes públiques de la ciutat, que estaven proveïdes d'un mosaic bicromat de paviment, amb representació de tritons, datat al segle II, i que més tard fou utilitzat com a paviment de l'església de Sant Miquel. A més, sembla que fou bastida directament utilitzant la mateixa estructura de les termes, com indica la presència a la seva planta d'una sèrie de nínxols perimetrals, la millor explicació dels quals és que són elements de les termes romanes (Sales, 1998, p. 23; Miró i Puig, 2000, p. 173). Per tant, és pràcticament segur que l'església de Sant Miquel es bastí aprofitant l'estructura de les termes romanes i adaptant-s'hi, la qual cosa ens permet suposar raonablement que l'origen pot ésser tardoantic. Es tracta d'una hipòtesi que pot prendre cos si tenim en compte altres casos geogràficament propers de conversió de conjunts termals en edificis eclesiàstics, com es constata a Empúries (Nolla i Aquilué, 1999). Malauradament, la destrucció de l'església ens impedeix comprovar-ho arqueològicament.

Pel que fa a l'església de Sant Just, tan sols es pot tenir en compte l'existència d'una tradició que la considera la més antiga de la ciutat. Aquesta església, que la llegenda relaciona amb unes hipotètiques catacumbes, conserva les preteses relíquies de sant Pacià, localitzades al segle XVI; a més, sabem que el rei franc Lluís el Pietós restaurà (o reconstruí) aquesta església l'any 801 (Ripoll, 2001, p. 40), per la qual cosa un origen tardoantic (com a mínim, d'època visigòtica) és pràcticament segur. Un element que ens crida l'atenció és l'advocació als sants Just i Pastor, els dos màrtirs de *Complutum* durant la persecució de Dioclecià, per la qual cosa és possible que el culte sigui efectivament molt antic.

D'altra banda, volem remarcar un fet que sovint no es té en compte: que l'ocupació visigoda, que implicava la presència del ritus eclesiàstic arrià, comportà necessàriament, a una ciutat important com *Barcino*, una dualitat d'edificis basilicals, un per al culte catòlic i un altre per a l'arrià. Aquest darrer no pot ésser de cap manera l'església recentment identificada sota la plaça del

Rei, per la senzilla raó que es construí molt al final del segle VI o l'inici del VII, moment en què feia temps que els reis visigots havien renegat de l'arrianisme. Per tant, cal cercar la basílica arriana en un altre lloc, qui sap si sota l'església de Sant Just.

Elements arqueològics extramurs

Tot i que no hi ha cap prova arqueològica segura d'elements de tipus eclesiàstic fora del recinte emmurallat, cal dir que es coneix una sèrie de dades que assenyalen en aquesta direcció, a les quals ens referirem seguidament.

Plaça d'Antoni Maura

En aquest indret, immediat a les muralles de la ciutat, el 1954 es trobaren les restes d'una *domus* o una *villa* pavimentada amb mosaics d'època severiana. Posterior a aquest edifici és un conjunt funerari emplaçat a l'interior d'una estructura situada sobre les restes de la *domus*. Una de les tombes era guarnida amb una bella *lauda* sepulcral, consistent en un mosaic policromat d'evident caràcter cristià (hi és representat el crismó). Aquesta *lauda* ha estat datada vers el segle V, però en realitat només li podem atribuir una cronologia àmplia, entre els segles IV i VII. Per la seva simbologia, es considera de caire martirial, la qual cosa fa pensar que l'edifici on es va trobar era un *martyrium* (Ripoll, 1999, p. 251). És engrescador pensar en el mateix sant Cugat, tot i que es pot dubtar que es tractés de la seva tomba originària. Sobre el tema de sant Cugat, se'n tornarà a parlar quan esmentem l'església de Sant Cugat del Rec. La zona sepulcral conforma una estructura de planta rectangular, amb un absis situat en un dels seus extrems; per simetria, s'ha suposat l'existència d'un altre absis al cantó oposat, però no hi ha cap evidència arqueològica que ho demostrï. L'edifici s'ha identificat amb un mausoleu (Ripoll, 2001, p. 42-43). Tanmateix, és possible pensar també en una capella, tot i que l'associació amb la *lauda* i el conjunt de sepultures permet sostenir amb més fonament la hipòtesi que es tractés d'un mausoleu (i concretament d'un *martyrium*), que podria haver estat el motiu que s'originés una extensa àrea funerària que s'estenia vers l'actual avinguda Cambó i el mercat de Santa Caterina (Puig, 1999, p. 267). Això, un cop més, ens podria fer pensar en la tomba de sant Cugat.

Santa Maria del Mar

Santa Maria del Mar està, des de fa segles, unida amb la llegenda de santa Eulàlia. Per bé que la crítica actual la considera un desdoblament de la santa homònima de Mèrida, la tradició ubica la troballa del seu sepulcre, al segle IX, a *Santa Maria de les Arenes* (que, malgrat alguns dubtes, es pot identificar amb Santa Maria del Mar), i fins i tot hi ha un document mossàrab (d'autenticitat discutida) que recull un himne aparentment escrit pel bisbe Quirze, del segle VII (Balil, 1956, p. 686; García Moreno, 1977-1978, p. 321), que en fa referència, que indica que s'havia establert al costat de la tomba de santa Eulàlia (la qual cosa ens permet situar-ho a Santa Maria de les Arenes) una comunitat monàstica de la regla de sant Agustí. Aquesta darrera dada és interessant, perquè fa referència a l'existència d'un monestir que no va tenir continuïtat. En tot cas, l'existència d'una necròpolis d'inhumació tardoromana és ben palesa, com ho demostren les troballes arqueològiques (Ribas, 1967, 1968 i 1977). Aquesta àrea funerària, observant-ne la disposició, i tenint en comte que les tombes es troben força agrupades, fa pensar en la proximitat d'algun edifici cultural. Tot i que a l'antic barri de la Ribera s'han trobat en abundància inhumacions tardoantigues (Puig, 1999, p. 268-269), la concentració especial en aquest punt i la continuïtat del culte eclesiàstic, així com la referència (per molt llegendària que sigui) a santa Eulàlia, fan pensar que en aquest indret degué haver-hi una antiga basílica, potser de caire martirial, la qual cosa justificaria l'existència d'una necròpolis *ad sanctos*. Tanmateix, els elements arqueològics associables a la necròpolis no permeten plantejar (ni rebutjar tampoc) una cronologia anterior al segle V.

Cal tenir en compte que l'església de Santa Maria del Mar, situada fora de la muralla, es troba en el que sembla que fou una antiga àrea d'expansió en època romana, i no lluny del pas de la *via Augusta* (entre aquesta i el mar). De fet, s'ha posat en relleu la relació entre l'àrea funerària i un camí que menava del nucli emmurallat al mar a l'alçada de Santa Maria del Mar, i que correspon a l'actual carrer de l'Argenteria (Ripoll, 2001, p. 40). Per tant, podríem efectuar un possible paral·lelisme topogràfic amb el cas de Sant Feliu de Girona, on hi havia la basílica martirial d'aquest sant (encara per descobrir), amb una necròpolis al seu voltant, atestada pels sarcòfags romanocristians que s'hi han trobat (Nolla i Sàgrera, 1999, p. 97).

Sant Cugat del Rec

D'aquesta església es coneix la carta de donació, datada l'any 1023; tanmateix, aquesta carta esmenta que l'església s'alçava al lloc on sant Cugat havia estat sotmès al suplici del foc (Artigues *et al.*, 1996-1997, p. 1088). La troballa d'una tomba de tègules entre els actuals carrers del Forn de la Fonda i de Fonollar, adjacent a l'església (Puig, 1999, p. 268), ens permet suposar que l'edifici pot remuntar-se al període tardoantic.

Tenint en compte que alguns documents dels segles X i XI esmenten l'existència del sepulcre de sant Cugat a Barcelona, i que la seva associació al monestir de Sant Cugat del Vallès no és anterior a aquelles dates, com demostren estudis recents (Artigues *et al.*, 1996-1997 i 1997), pensem que és molt possible que el veritable sepulcre de sant Cugat estigués no a l'actual municipi vallesà del qual pren el nom, sinó més proper al nucli urbà de *Barcino*. L'aula funerària localitzada al claustre del monestir de Sant Cugat del Vallès no és anterior a mitjan segle V, com ho proven les excavacions realitzades (Artigues *et al.*, 1997; Riu, 1999, p. 185), per la qual cosa és impossible que hagués estat la tomba de sant Cugat, si més no l'original. A més, hi ha un element molt interessant, sobre el qual gairebé ningú no n'ha parat esment: el monestir vallesà estigué inicialment dedicat tant a sant Cugat com a sant Feliu (Artigues *et al.*, 1997, p. 40; Riu, 1999, p. 185); aquesta advocació compartida es fa estranya, si del que es tractava era de commemorar el lloc d'enterrament de sant Cugat.

D'altra banda, val a dir que la proposta d'identificació del lloc d'enterrament del petit Teodosi, fill d'Ataülf i Gal·la Plàcidia, amb el mausoleu de Sant Cugat del Vallès (Ripoll, 2001, p. 34) no es basa sobre cap dada segura, atès que les referències escrites (Olimpiodor, *Frag.*, 26) únicament diuen que el nadó fou enterrat *in suburbio* i posteriorment fou traslladat al mausoleu imperial de Roma. El fet que el funeral fos multitudinari dificulta una ubicació a l'indret vallesà, força lluny del nucli urbà de *Barcino*. A més, la datació a mitjan segle V de l'aula funerària del monestir de Sant Cugat del Vallès fa impossible aquesta associació. De tota manera, fos on fos la tomba del petit Teodosi, és interessant assenyalar que fou enterrat en una església extramurs *ad sanctos*, segons Olimpiodor, la qual cosa demostra l'existència, al principi del segle V, d'un edifici cultural extramurs relacionat amb la tomba d'un sant o d'una santa, la localització del qual desconeixem, però que molt possiblement fos un dels que estudiem aquí.

L'església de Sant Cugat del Rec està ubicada immediatament a la sortida de la *via Augusta* (que correspon a l'actual carrer Carders), en direcció a la Gàl·lia, per la qual cosa ens sembla possible que el seu emplaçament no fos ja el lloc de martiri del sant (atestat només per fonts tardanes) sinó el veritable emplaçament del seu *martyrium*. Cal pensar que si així fos tindria una ubicació topogràfica molt similar a la de Sant Feliu de Girona, també a la sortida de la ciutat i al costat de la via romana en direcció a la Gàl·lia (Nolla i Sagrera, 1999, p. 97). També podríem fer un paral·lelisme amb l'església de Sant Vicent de la Roqueta, a València, on sembla que es localitza el *martyrium* d'aquell sant (Soriano i Soriano, 2000, p. 45-48). Si així fos, per raons desconegudes (potser associables a la invasió islàmica) en un moment determinat es degué perdre tota memòria d'aquest emplaçament martirià (a diferència, ara sí, dels casos esmentats de Girona i València), que seria substituït per al culte pel monestir de Sant Cugat del Vallès. Això no ha de semblar estrany, atès que sabem que, per exemple, l'església visigòtica de la plaça del Rei no va tenir continuïtat, també per causes desconegudes. D'altra banda, cal no excloure la possibilitat que el *martyrium* de sant Cugat fos l'edifici esmentat abans, excavat a l'actual plaça d'Antoni Maura.

Els casos que s'acaben de revisar (Santa Maria del Mar, Sant Cugat del Rec i l'edifici de la plaça d'Antoni Maura), juntament amb la notícia proporcionada per Olimpiodor, ens permeten acreditar l'existència d'edificis culturals cristians (concretament, alçats *ad sanctos*) extramurs de la ciutat a l'inici del segle v. Curiosament, aquesta cronologia coincideix amb la més antiga que tenim documentada arqueològicament per al conjunt episcopal de la ciutat. Per tant, atès que el bisbat de *Barcino* està atestat documentalment des de mitjan segle iv, creiem que això ens permet plantejar una possible dicotomia: o bé els primers edificis eclesiàstics van aparèixer intramurs (potser a partir d'alguna *domus ecclesiae*), o bé hi ha una precedència d'alguna església extramurs, i el complex episcopal se situava a l'interior de les muralles només en un moment posterior, quan el cristianisme estigué més establert a la ciutat, al final del segle iv o l'inici del v. Ara per ara, no tenim dades suficients que ens permetin decantar-nos per cap de les dues hipòtesis.

Sant Pau del Camp

El monestir de Sant Pau del Camp, un dels escassíssims testimonis de l'arquitectura romànica a

la ciutat de Barcelona, està atestat documentalment des de l'època medieval, però tanmateix podria tenir un origen força anterior. Al seu emplaçament s'han identificat testimonis de l'existència d'una *villa* romana; a més, s'han constatat restes d'una necròpolis d'època altoimperial (entre aquestes un mausoleu), segurament associada a la vil·la esmentada. Pel que fa a l'època tardoantiga, s'ha excavat parcialment una necròpolis d'aquesta cronologia; a més, al claustre del monestir s'han localitzat algunes estructures arquitectòniques (Puig, 1999, p. 269). Aquest darrer element reforça la possibilitat que hi hagués un edifici de culte tardoantig. Tanmateix, a la fàbrica de l'església hi ha reutilitzats dos capitells visigòtics (Guardia, 1999; Ripoll, 2001, p. 40). Creiem molt probable que aquests capitells siguin d'una capella o església anterior al monestir medieval, que tal volta s'hauria iniciat en un hipotètic oratori domèstic de la vil·la romana. Recordem que es troba a no gaire distància de la *via Augusta*, en la seva sortida en direcció a València, i del camí que des del nucli urbà de *Barcino* menava a la muntanya de Montjuïc.

Altres casos possibles

Hi ha encara altres casos possibles, molt més dubtosos, que podem argumentar gràcies a la troballa de restes funeràries d'època tardoantiga. No hi ha cap prova que ens permeti demostrar que aquests cementiris es puguin associar a edificis eclesiàstics, però creiem que hi ha aquesta possibilitat, a causa de l'hàbit cristià d'inhumar en àrees sagrades. A més de troballes d'enterraments a diversos indrets del barri de la Ribera (Jàrrega, 1993, p. 459-462; Puig, 1999, p. 268-269) —que creiem que es poden relacionar amb Santa Maria del Mar i potser fins i tot amb Sant Cugat del Rec—, n'hi ha d'altres de més allunyats de l'antic nucli urbà, com els trobats al carrer de Begur (al barri de Sants), Finestrelles (Pedralbes) i Can Casanoves (Horta), tots al pla de Barcelona però lluny del nucli urbà (Jàrrega, 1993, p. 479-485; Puig, 1999, p. 269-270). Aquests cementiris corresponen sens dubte a petits nuclis rurals, que potser tenien les seves pròpies capelles vers els segles v-vi.

A Montjuïc, l'any 1971, es va trobar una tomba de tègules, associada amb materials tardoantics, a l'emplaçament del Museu Etnològic, al passeig de Santa Madrona. Aquesta inhumació es pot relacionar hipotèticament amb la desapareguda capella de Santa Madrona, que en època medieval es trobava en aquesta zona. La capella ha-

via tingut anteriorment una altra advocació: sant Fruitós (Puig, 1999, p. 269). No cal dir que resulta suggeridor pensar que es pogués tractar inicialment d'una capella tardoantiga dedicada al màrtir tarraconí, ja que es tracta d'un dels cultes més antics de la Tarraconense.

Finalment, cal esmentar una làpida sepulcral, dedicada al nen *Magnus* i datada vers els segles v-vi, que fou trobada al final del segle XIX en enderrocar una casa al carrer de Puig, a Sant Gervasi de Cassoles, a la part alta del pla de Barcelona (Almagro, Serra Ràfols i Colominas, 1945, p. 178-179; Balil, 1956, p. 674-675; Fabre, Mayer i Rodà, 1984, p. 200, i lám. LIII). Tanmateix, es tracta d'una troballa molt dubtosa, tenint en compte que la làpida, que sembla que ha estat reutilitzada com a material de construcció a la casa on es va trobar, tant podria correspondre a algun cementiri proper com venir d'algun altre indret.

ELS CASOS DE BAETULO I ILURO

Encara que menys coneguts que el de Barcelona, els casos de Badalona i Mataró també presenten elements interessants. La primera ciutat ha proporcionat alguns elements arqueològics d'època tardoantiga (Padrós, 1999; Padrós i Chavarría, 1999); tot i que no se n'ha identificat cap que ens permeti constatar l'existència d'edificis eclesiàstics; tanmateix, la continuïtat de l'hàbitat i el topònim fins avui fa pensar que hi hauria hagut algun nucli d'aquesta natura d'origen tardoantic (potser ubicat sota l'església parroquial), del qual no se sap res. En canvi, a Mataró, tot i que no ha perviscut el topònim antic, sí que hi ha dades arqueològiques que assenyalen cap a l'existència d'algun edifici eclesiàstic a l'emplaçament de l'actual església de Santa Maria (Ribas, 1975; Járrega i Clariana, 1994; Járrega, 1997; Pera i Gurri, 1999); concretament es tracta de les restes d'una necròpolis d'inhumació, entre les quals destaca una tapa de tomba d'*opus signinum* amb una creu monogramàtica que es pot datar al segle VI. Aquestes tombes s'han de posar en relació amb un edifici eclesiàstic que, per tant, estaria en funcionament també al segle VI, com a mínim. És interessant, encara que es tracta d'una troballa fora de context, esmentar que s'ha localitzat (reutilitzat en una claveguera) part d'un cancell tardoantic, la qual cosa certifica la presència d'un edifici eclesiàstic a la *Iluro* tardoantiga.

Pel que fa a l'àrea rural d'*Iluro*, és possible que hi hagués una sèrie de capelles particulars ubicades en vil·les romanes, que donarien lloc a les parrò-

quies posteriors. Aquesta és l'opinió de Maria Ribas (1975), que, encara que està mancada d'elements arqueològics segurs, és possible. És interessant observar el canvi (en temps relativament moderns) d'advocació de les esglésies (Sant Cugat/Sant Jaume de Traià, a Argentona), comparable al cas de Sant Fruitós/Santa Madrona, documentat a Barcelona.

CONCLUSIONS

a) El testimoni escrit d'Olimpiodor referent a l'enterrament de Teodosi, fill d'Ataülf i Gal·la Placídia, ens demostra l'existència a l'inici del segle v, extramurs de la ciutat, d'una església ubicada *ad sanctos*. Aquest preciós testimoni no es pot reduir topogràficament a cap cas conegut, tot i que podríem relacionar-lo amb Santa Maria del Mar, Sant Cugat del Rec o l'edifici localitzat a la plaça d'Antoni Maura.

b) Les incerteses són força generals pel que fa al segle IV, atès que la majoria d'evidències arqueològiques d'època tardoantiga corresponen als segles v-vii. Tanmateix, es pot constatar a Barcelona una associació d'àrees funeràries extramurs amb esglésies que podria ser força antiga, possiblement del segle IV, encara que el cas de Barcelona (Santa Maria del Mar) no té una cronologia antiga tan clara com el de Sant Feliu de Girona, ja que les evidències es poden datar amb seguretat a partir del segle v. Tanmateix, l'esmentada notícia d'Olimpiodor, referent a l'inici del segle v, ens fa pensar en un origen anterior, que podem situar al segle IV.

c) L'activitat eclesiàstica lligada a necròpolis extramurs i amb una finalitat martirial, la tenim atestada (amb més o menys evidències) a Santa Maria del Mar i a la plaça d'Antoni Maura. Tanmateix, cal considerar el cas de Sant Cugat del Rec, que podria (segons la nostra hipòtesi) haver estat el lloc d'emplaçament original del *martyrium* de Sant Cugat.

d) A les àrees rurals sembla que aparegueren, durant l'antiguitat tardana, una sèrie de capelles que hipotèticament podien haver-se originat en oratoris situats a les vil·les romanes. Aquest podria ser el cas de Sant Pau del Camp, a Barcelona, i de diversos indrets als encontorns de Mataró. Tanmateix, no tenim evidències anteriors al segle VI. És interessant també tenir en compte que, en general, les advocacions corresponen sempre a sants del cristianisme primitiu (sant Pau, sant Fruitós, sant Cugat), que posteriorment experimentaren canvis d'advocació (Sant Fruitós/Santa Madrona, a Barcelona, o Sant Cugat/Sant Jaume de Traià, a Argentona).

e) Pel que fa a la cronologia de la basílica catedral de *Barcino*, disposem d'un *terminus ante quem* del final del segle IV o l'inici del v. Per tant, es planteja un problema: no és possible, ara per ara, dictaminar si el nucli eclesiàstic més antic és a intramurs o bé a l'exterior del *pomerium*, associat a àrees funeràries i possiblement al culte martirial. La referència d'Olimpidor a una església extramurs *ad sanctos* permet plantejar aquesta possibilitat, encara que això no exclou l'existència d'una basílica intramurs.

f) Es constata a Barcelona un conjunt arquitectònic episcopal força considerable a partir del segle v, i ben articulat (basílica amb baptisteri, aula de recepció, palau episcopal) que es renovà al final del segle VI o l'inici del VII, moment en què es completà amb la construcció d'una nova església a l'emplaçament de la plaça del Rei.

g) A la mateixa ciutat podem constatar també una multiplicat d'edificis religiosos intramurs, ja que als del nucli episcopal podem afegir els més que probables de Sant Miquel i Sant Just.

h) La cristianització de la topografia urbana i suburbana estava ben consolidada al segle VI, com es constata a Mataró, al nucli urbà (però potser en procés de ruralització) d'*Iluro* (amb la presència d'un cementiri vinculat, sens dubte, a una basílica) i a l'àrea rural (com indiquen les troballes del pla de Barcelona i de l'àrea de Mataró).

i) Finalment, cal destacar la referència a l'existència d'un monestir de l'orde augustinià a Santa Maria del Mar de Barcelona, al segle VII, fins ara l'única dada que tenim sobre aquesta mena d'edificis en època tardoantiga.

BIBLIOGRAFIA

- ALMAGRO, M.; COLOMINAS, J.; SERRA RÁFOLS, J. de C., 1945: *Carta Arqueológica de España*, Barcelona.
- ARTIGUES, P. L.; BLASCO, M.; RIU-BARRERA, E.; SARDÀ, M., 1996-1997: La fortalesa romana, la basílica i el monestir de Sant Cugat del Vallès o d'Octavià (Catalunya). Les excavacions de 1993-1995, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, xxxvii, *Hispania i Roma. D'August a Carlemany. Congrès d'Homenatge al doctor Pere de Palol/2*, p. 1081-1115, Girona.
- ARTIGUES, P. L.; BLASCO, M.; RIU-BARRERA, E.; SARDÀ, M., 1997: Les excavacions arqueològiques al monestir de Sant Cugat del Vallès o d'Octavià (1993-1994): la fortalesa romana, la basílica i la implantació del monestir, *Gausac*, 10, Sant Cugat del Vallès.
- BALIL, A., 1956: Los sarcòfagos paleocristianos de Barcelona, *Studi in onore di A. Calderini e E. Paribeni*, vol. III, p. 671-687, Milà.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (dir.), 2001: *De Barcino a Barcino (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*, Barcelona.
- BONNET, CH.; BELTRÁN DE HEREDIA, J., 1999: Conjunt episcopal de Barcelona, *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 179-183, Barcelona.
- BONNET, CH.; BELTRÁN DE HEREDIA, J., 2000a: El primer grupo episcopal de Barcelona, *Sedes Regiae (400-800 d. C.)*, p. 467-490, Barcelona.
- BONNET, CH.; BELTRÁN DE HEREDIA, J., 2000b: Nuevas intervenciones arqueológicas en el Museo de Historia de la Ciudad: una iglesia de época visigótica en el grupo episcopal de *Barcino*, *Actas de la IV Reunión de Arqueología Cristiana Hispánica*, p. 135-144, Barcelona.
- BONNET, CH.; BELTRÁN DE HEREDIA, J., 2000c: Cristianismo y espacio urbano en la antigüedad tardía. El ejemplo de *Barcino*, *Los orígenes del Cristianismo en Valencia y su entorno*, p. 219-225, València.
- FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I., 1984: *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelona (sauf Barcino)*, París.
- GARCÍA MORENO, L. A., 1977-1978: La cristianización de la topografía de las ciudades de la Península Ibérica durante la antigüedad tardía, *Archivo Español de Arqueología*, 50-51, p. 311-321, Madrid.
- GODOY, C., 1998: El complejo episcopal de Barcino. Cuestiones sobre función e identificación de los edificios, *Madrid Mitteilungen*, 39, p. 311-322, Magúncia.
- GODOY, C.; GURT, J. M., 1998: Un itinerario de peregrinaje para el culto martirial y veneración del agua bautismal en el complejo episcopal de *Barcino*, *Madrid Mitteilungen*, 39, p. 323-335, Magúncia.
- GUARDIA, M., 1999: Capítells de Sant Pau del Camp, *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 241-242, Barcelona.
- GURT, J. M., 1999: Les ciutats i l'urbanisme, *Del romà al romànic: Història, art i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 63-76, Barcelona.
- JÀRREGA, R., 1991: Consideraciones sobre la cronología de las murallas tardorromanas de Barcelona. ¿Una fortificación del siglo v?, *Archivo Español de Arqueología*, 64, p. 326-335, Madrid.
- JÀRREGA, R., 1993: *Poblamiento y economía en la costa Este de la Tarraconense en época tardorromana (siglos IV-VI)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1992 (en microfítxa), Bellaterra.
- JÀRREGA, R., 1997: L'antiguitat tardana al Maresme, *Roma al Maresme: Homenatge a Marià Ribas i Bertran*, Col·lecció Sal·lusti, 3, p. 67-80, Grup d'Història del Casal, Mataró.
- JÀRREGA, R., en premsa: Los contextos cerámicos tardoantiguos del grupo episcopal de *Barcino*, *V Congreso Internacional Hispania en la antigüedad tardía: El siglo VII en España y su contexto mediterráneo* (Alcalá de Henares, 2000).
- JÀRREGA, R.; CLARIANA, J. F., 1994: Aportación al estudio de la ciudad romana de Iluro/Alarona (Mataró) durante la antigüedad tardía, *Actes del XIV Congrès Internacional d'Arqueologia Clàssica: La ciutat en el món romà*, vol. II, p. 220-223, Tarragona.
- MIRÓ, C.; PUIG, F., 2000: Edificios termales públicos y privados, FERNÁNDEZ OCHOA, C.; GARCÍA ENTERO, V. [ed.], *Barcino, Termas romanas en el Occidente del Imperio*, p. 171-178, Gijón.
- NOLLA, J. M.; AQUILUÉ, X., 1999: Basílica de la Neàpolis d'Empúries, *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 197-199, Barcelona.

- NOLLA, J. M.; SAGRERA, J., 1999: Ciutat de Gerunda, *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 96-98, Barcelona.
- PADRÓS, P., 1999: Ciutat de Bètulo, *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 89-90, Barcelona.
- PADRÓS, P.; CHAVARRÍA, A., 1999: Món funerari del llevant de la Laietània, *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 281-283, Barcelona.
- PALOL, P. de, 1967: *Arqueología cristiana de la España romana (siglos IV-VI)*, Madrid-Valladolid.
- PALOL, P. de; PLADEVALL, A. (dir.), 1999: *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona.
- PERA, J.; GURRI, E., 1999: Ciutat d'Iluro, *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 90-91, Barcelona.
- PUIG, F., 1999: Món funerari de *Barcino*, *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 265-270. Barcelona.
- RIBAS, M., 1967: Una necròpolis romana en la basílica de Santa Maria del Mar, de Barcelona, *Ampurias*, xxix, p. 196-228, Barcelona.
- RIBAS, M., 1968: Descubrimiento de una necrópolis romana en la basílica de Santa María del Mar, *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, xii, p. 4-32, Barcelona.
- RIBAS, M., 1975: *El Maresme en els primers segles del Cristianisme*, Mataró.
- RIBAS, M., 1977: *Necrópolis romana en la basílica de Santa Maria del Mar de Barcelona*, Barcelona.
- RIPOLL, G., 1999: El món funerari, *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 249-260, Barcelona.
- RIPOLL, G., 2001: La transformació de la ciutat de *Barcino* durant l'antiguitat tardana, BELTRÁN DE HEREDIA, J. [dir.], *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*, p. 34-43, Barcelona.
- RIU, E., 1999: Sant Cugat d'Octavià o del Vallès, *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 184-186, Barcelona.
- SALES, J., 1998: *L'edifici cristian a la Tarraconensis oriental durant l'antiguitat tardana* (tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona), Barcelona.
- SORIANO, F. J.; SORIANO, R., 2000: Los lugares vicentinos de la ciudad de Valencia, *Los orígenes del Cristianismo en Valencia y su entorno*, p. 39-48, València.